

Częstochowa, dnia 25 maja 2023 roku

dr hab., Daniel KUKLA, prof. ucz.
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie
e-mail: d.kukla@ujd.edu.pl

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

pt.: **Stres i wypalenie zawodowe nauczycieli wychowania
przedszkolnego w Lublinie. Studium biograficzne**

napisanej przez Panią magister Annę Suską,
pod kierunkiem naukowym dr hab. Ryszarda Skrzyniarza, prof. AZ
promotor pomocniczy – dr Małgorzata Łobacz

Wprowadzenie

Obecnie - zwłaszcza w kontekście pojawiających się trudności wynikających ze społecznego funkcjonowania jednostki i stawianych jej wymagań - ważna wydaje się dyskusja na temat aktywności zawodowej nauczycieli wychowania przedszkolnego.

Edukacja powinna przygotować przyszłego nauczyciela wychowania przedszkolnego do funkcjonowania w realiach permanentnych zmian oraz wyposażyć w umiejętności tak ważne dziś na rynku zawodowym jak, umiejętność pracy pod presją czasu czy w warunkach stresogennych. Sygnalizuje to Autorka dysertacji na str. 5, cyt.: *„Jak wskazują badania przeprowadzone przez Ninę Ogińską-Bulik, spośród 14 zawodów profesja nauczyciela jest najbardziej stresująca”*. Dalej autorka rozprawy zauważa, że cyt.: *„We współcześnie zmieniającym się świecie, zjawiska stresu można doświadczać niemal codziennie, zarówno w życiu osobistym, jak również zawodowym, lecz każdy będzie go określał w inny sposób oraz zmagał się z nim z różnych przyczyn. Dlatego też nie jest możliwe całkowite jego wyeliminowanie, lecz powinno się albo wypracować własne metody i formy radzenia sobie ze stresem lub przemieniać go w bodziec mobilizujący do działania, gdyż w przeciwnym razie nagromadzający i kumulujący się stresor wywoła negatywne skutki np. choroby serca, układu krążenia itd.”*

Zadaniem uczelni wyższej, kształcącej przyszłych nauczycieli, jest wyposażenie ich w wiedzę, umiejętności, kwalifikacje aktualnie potrzebne, jednocześnie na tyle szerokie i uniwersalne, by stanowić mogły bazę do nauki i zdobywania nowych kompetencji, na wypadek gdyby potrzeby rynku pracy diametralnie się zmieniły.

Wyszczególniona w tytule recenzji problematyka obejmuje szeroką pojemność teoretyczną, znajduje się na styku różnych nauk. Każda z nich przypisuje stresowi i wypaleniu zawodowemu własne, czasami bardzo różnorodne znaczenie. Tę złożoność dostrzega Autorka pracy.

Z uwagi na aktualność zagadnienia podjęcie go przez Panią Annę Suską w dysertacji doktorskiej jest zasadne i zasługuje na aprobatę oraz uznanie. Cyt.: *„Stres i wypalenie zawodowe w profesji nauczyciela*

edukacji przedszkolnej zawiera szeroki aspekt pedagogiczny. Praca powstawała na gruncie pedagogiki przedszkolnej i pedagogiki, lecz warto podkreślić, iż problematyka ta wymaga odniesienia się do innych dyscyplin naukowych, np. psychologii, medycyny czy socjologii” (s.6). Jak pisze prof. Chirkowska-Smolak T., „problematyka wypalenia zawodowego z uwagi na szerokie spektrum oddziaływania leży głównie w kręgu zainteresowań psychologów, chociaż jest ona przedmiotem badań innych nauk społecznych jak również ekonomicznych. Z jednej strony odnosi się do pracownika, w szczególności pojawiających się zdrowotnych konsekwencji, z drugiej zaś do negatywnego wpływu na funkcjonowanie organizacji.”

Struktura dysertacji jest przejrzysta, klarowna i konsekwentnie realizowana. Tytuły poszczególnych rozdziałów adekwatnie wyrażają zakres tematyczny i układ treści dysertacji. Pod względem formalnym i technicznym, przedłożona rozprawa spełnia wymogi stawiane opracowaniom naukowym. Recenzowana praca jest dowodem umiejętnego połączenia szerokiej wiedzy (w reprezentowanej dyscyplinie) dotyczącej stresu i wypalenia zawodowego nauczycieli wychowania przedszkolnego. Na uwagę zasługuje rzeczowy tok wywodów i przedstawienie problematyki w sposób logiczny i spójny, z wykorzystaniem obszernego zestawu bibliograficznego.

Uzasadnienie merytoryczne

Przedłożona do recenzji dysertacja pt. *Stres i wypalenie zawodowe nauczycieli wychowania przedszkolnego w Lublinie. Studium biograficzne.*, składa się z trzech części, a mianowicie: teoretycznej, metodologicznej oraz empirycznej. Część właściwa pracy poprzedzona jest wstępem, a zwieńczona zakończeniem i bibliografią. Całość liczy 284 strony. Dysertacja ma charakter teoretyczno-empiryczny.

Autorka dokonuje analizy poruszanych zagadnień na podstawie wybranej literatury przedmiotu, jak również dostępnych raportów i aktów normatywnych.

Pierwsza teoretyczna część pracy składa się z trzech rozdziałów.

W rozdziale pierwszym (s.10-51), zatytułowanym *Specyfika pracy nauczyciela wychowania przedszkolnego* przedstawiono wyjątkowy charakter pracy nauczyciela edukacji przedszkolnej ze szczególnym uwzględnieniem wymagań kwalifikacyjno-kompetencyjnych. Zaprezentowano role oraz funkcje jakie pełni nauczyciel przedszkola, scharakteryzowano działalność i funkcjonowanie placówek wychowania przedszkolnego. Autorka sygnalizuje to już we wstępie, na str. 6, cyt.: „Kluczową przesłanką przemawiającą za zasadnością podejmowanej problematyki i przeprowadzeniem proponowanych badań jest wprowadzenie zmian i ulepszeń do praktyki pedagogicznej. Istotą wychowania przedszkolnego jest wspomaganie rozwoju wychowanka, uwzględniając jego predyspozycje i potrzeby. Wobec tego rola wychowawcy przedszkolnego jest wyjątkowa, gdyż odpowiada m.in. za stymulowanie integralnego rozwoju dziecka, a więc sfery fizycznej, poznawczej, emocjonalnej, społecznej oraz duchowej, a także przygotowanie go do podjęcia obowiązku szkolnego.”

Doktorantka dokonuje wnikliwej analizy pojęcia, a jednocześnie samych kwalifikacji, jakie powinien posiadać nauczyciel edukacji

przedszkolnej. Obecnie zdobywane kwalifikacje powinny być dostosowane do potrzeb rynku pracy. Pracodawcy oczekują wykwalifikowanych pracowników, którzy posiadaliby również odpowiednie kompetencje warunkujące funkcjonowanie społeczne, a tym samym niwelujące pojawiające się symptomy stresogenne.

Jak zauważa Autorka, cyt.: „kształcenie przyszłych nauczycieli przedszkolnych jest o tyle trudne, że nie można przedstawić im gotowych sposobów, które mogliby zastosować w każdej napotkanej trudności, ponieważ praca z drugim człowiekiem, zwłaszcza małym dzieckiem, jest nieprzewidywalna. W związku z tym powinno się ich wyposażyć w wiedzę teoretyczną, która będzie miała przełożenie na praktykę i wiedzę przydatną w działaniu, a więc położyć większy nacisk na praktykę pedagogiczną, gdyż nauczyciel patrząc w przyszłość kształci i wychowuje młode pokolenie, w taki sposób aby przygotować do niej siebie i innych.” Potwierdzeniem tego niech będzie Raport z badań przeprowadzonych przez Wojewódzki Urząd Pracy w Lublinie a dotyczący *Perspektyw ludzi młodych na rynku pracy*. Wynika z niego, iż cyt.: „w dużej mierze cechy osobowościowe i umiejętności społeczne decydują o wejściu na rynek pracy”.

Jednak jak czytamy na str. 224-225, cyt.: „Niepokojące jest to, że badane w dużej mierze uważają, iż „na studiach nie uczą praktycznie nic”, program przygotowuje ich bardziej teoretycznie, aniżeli praktycznie. Dlatego też rozpoczynając pracę na stanowisku nauczyciela edukacji przedszkolnej wielokrotnie zmagają się z dużym stresem, frustracją, bezsilnością, zdenerwowaniem, zrezygnowaniem (...).” I dalej, cyt.: „iż współcześnie prestiż ich zawodu jest bardzo niski, co może w znaczący sposób wpływać na zaangażowanie i podejście do swoich obowiązków.” (str. 227).

Rozdział drugi (s. 51-94), zatytułowany *Zjawisko stresu w pracy nauczyciela*, zawiera definicje stresu oraz prezentuje model stresu nauczycielskiego opracowany przez Chrisa Kyriacou i Johna Sutcliffe. W tym fragmencie pracy podjęto próbę omówienia źródeł i konsekwencji występowania czynników stresogennych w profesji nauczyciela, a także różnych metod radzenia sobie z nim. Rozdział stanowi obszerne kompendium wiedzy i analizy badawczej różnych przedstawicieli nauki zajmujących się zagadnieniem stresu w pracy.

Ważne i pomocne w przedmiocie prowadzonej analizy mogą być publikacje: Baka Ł., *Wymagania i zasoby w pracy a wypalenie zawodowe i zaangażowanie w pracy nauczycieli: empiryczna weryfikacja modelu wymagań w pracy-zasoby*, Wyd. im. Stanisława Podobińskiego, Częstochowa 2013; Baka Ł., Cieślak R., *Zależności między stresorami w pracy a wypaleniem zawodowym i zaangażowaniem w pracę w grupie nauczycieli : pośrednicząca rola przekonań o własnej skuteczności i wsparcia społecznego* *Studia Psychologiczne*. T. 48, z. 3 (2010), s. 5-18.

Ważną częścią tego rozdziału jest wskazanie czynników stresogennych w pracy nauczyciela, za które uznaje się brak możliwości rozwoju zawodowego czy brak odpowiednich kompetencji. Wprawdzie ścieżka rozwoju zawodowego nauczyciela jest ustawowo ustalona, jednak awans w dużej mierze zależy od samych zainteresowanych, od aprobaty przełożonych, jak również od możliwości finansowych. Ten ostatni czynnik w dużej mierze wpływa na

nabywanie określonych kwalifikacji i kształtowanie się odpowiednich, pożądaných kompetencji niezbędnych do wykonywania i funkcjonowania w roli zawodowej. Autorka wymienia wielość owych czynników stresogennych. Należy zauważyć (czego Recenzent nie dostrzegł w omawianym rozdziale), iż ciągle zmiany w ustawodawstwie, a co za tym idzie, permanentna potrzeba zdobywania dodatkowych kwalifikacji są również jednym z najbardziej stresogennych czynników rodzącym wśród nauczycieli niepewność zatrudnienia.

W rozdziale trzecim (s.94-144), zatytułowanym *Wypalenie zawodowe w zawodzie nauczyciela* zaprezentowano trzy wybrane koncepcje burnout, a także etapy, stopnie oraz typy wypalenie zawodowego nauczycieli. Zjawisko wypalenia zawodowego jest jednym z najpoważniejszych zagrożeń jakie mogą występować w miejscu pracy. Ze względu na specyfikę wykonywanej profesji szczególnie narażone są jednostki wykonujące zawody społeczne. Na stronie 250 Autorka rozprawy pisze, „*iz zjawisko wypalenia zawodowego jest traktowane przez lubelskie nauczycielki jako „część” pracy pedagogicznej*”. U osoby narażonej na zwiększone odczuwanie stresu, które powoduje wyczerpanie emocjonalne i psychiczne, może dojść do pojawienia się symptomów wypalenia zawodowego.

Mylne jest przekonanie, iż wypalenie zawodowe wpływa tylko na jednostki, które się z nim zmagają. Skutki tego syndromu można zaobserwować zarówno na płaszczyźnie prywatnej, jak i oddziaływań społecznych.

Ważną częścią dysertacji jest wskazanie strategii zapobiegania wypaleniu zawodowemu.

Rozdział czwarty (s.144-166), zatytułowany *Metodologiczne założenia badań własnych*, stanowi kolejna część pracy. Przedstawiono tu założenia metodologiczne. Ukazano cel poznawczy, teoretyczny oraz praktyczny, a także problemy badawcze. Opisano teren i organizację badań, zaprezentowano kryteria doboru grupy oraz dokonano charakterystyki badanej grupy. Przedstawiono też opis wybranych metod, technik i narzędzi badawczych.

Część empiryczna zawiera trzy rozdziały dotyczące analizy i interpretacji wyników badań własnych. W rozdziale piątym (s. 166-201), zatytułowanym *Stres wśród nauczycieli edukacji przedszkolnej w świetle badań własnych*, przedstawiono zjawisko stresu wśród nauczycieli edukacji przedszkolnej w Lublinie, jego uwarunkowania oraz skutki jego doświadczania i metody niwelowania go.

Na podstawie dokonanej analizy materiału badawczego Autorka wskazuje główne objawy stresu. Objawia się on przede wszystkim na płaszczyźnie fizjologicznej. Należy zaznaczyć, iż wykonywany zawód wymaga dużego zaangażowania, kreatywności, elastyczności, poświęcenia, i ogromnej odpowiedzialności za dzieci, co może być podstawa pojawiających się symptomów stresu. Znajduje to odzwierciedlenie we wnioskach z badań na str. 174, cyt.: „*połowa badanych nauczycieli kojarzy swoją pracę ze stresem*”. Również ważnym wnioskiem dla praktyki pedagogicznej, wpływającym z przeprowadzonych badań jest to, cyt.: „*że zdecydowana większość badanych nie zachowuje równowagi pomiędzy pracą zawodową, a życiem*”.

prywatnym.” Co też znajduje swoje odzwierciedlenie w licznych publikacjach m.in. Baka Ł., Derbis R., Grad T., Tucholska S.

I dalej, kolejnym spostrzeżeniem, jakie wypływa z przeprowadzonych badań jest, iż cyt.: *”Wypalanie to każdy przechodzi, nawet z kilka razy (...) częściej dotyka osoby samotne, które mocno angażują się w swoją pracę.”* (str. 222) I dalej cyt.: *”jest zatarcie się granic pomiędzy życiem zawodowym, a prywatnym i rodzinnym”*, co znajduje również odzwierciedlenie w Raporcie STADA Health 2022.

Częstymi stresorami w świetle przeprowadzonych badań są: nadmierna dokumentacja, liczne grupy dzieci, nadmiar obowiązków, wielokrotne zmiany podstawy programowej, niestabilne zatrudnienie, kontrole kuratorium czy awans zawodowy. Należy również wymienić specyfikę zawodu czy relacje interpersonalne pomiędzy pracownikami i dyrekcją. Ten ostatni aspekt może wynikać z braku u nauczycieli odpowiednich kompetencji komunikacyjnych, stanowiących podstawę w relacjach w środowisku pracy. Według Recenzenta posiadanie odpowiedniego poziomu kompetencji komunikacyjnych warunkuje nie tylko poprawność w relacjach, ale i funkcjonowanie w zawodzie. Owe kompetencje również mogą wpływać na niwelowanie pojawiających się symptomów stresogennych czy wypalenia w zawodzie.

Duży wpływ na pojawienie się stresu w pracy, co ekspozuje Autorka dysertacji, mają uwarunkowania indywidualne. Oczywiście różne czynniki stresogenne pojawiają się w zależności od stażu pracy oraz stopnia awansu zawodowego). Wraz ze stażem pewne wcześniejsze czynniki stresogenne są niwelowane, a w ich miejsce pojawiają się nowe. Jedynie postawa rodziców dzieci względem nauczyciela stanowi sytuację stresogenną niezależnie od stażu pracy (str. 191-193). Eliminacja stresu następuje według badanych nauczycielek podczas rozmowy z drugą osobą (str. 197), jak również poprzez aktywność fizyczną, sen, spacer, rozwój pasji, słuchanie muzyki czy czytanie książek (str. 198-199).

W szóstym rozdziale (s. 201-237), zatytułowanym *Zjawisko wypalenia zawodowego nauczycieli wychowania przedszkolnego na podstawie wyników badań własnych*, ukazano zjawisko wypalenia zawodowego nauczycieli przedszkolnych, jego uwarunkowania i występowanie w postrzeganiu wychowawców, a także otrzymywane wsparcie podczas trudności zawodowych.

Już na wstępie niniejszego podrozdziału Autorka pisze, cyt.: *”Trud pracy, duże zaangażowanie w swoje obowiązki, potrzeba elastyczności i kreatywności, dynamiczne zmiany systemu edukacji, postępująca globalizacja, a także permanentny stres są tylko namiastką czynników sprawiających, że nauczyciele wychowania przedszkolnego mogą zmagać się z wyczerpaniem zarówno fizycznym, jak również emocjonalnym, ich motywacja do powierzonych im obowiązków będzie coraz mniejsza, a nawet może prowadzić do unikania kontaktu z drugim człowiekiem, jego przedmiotowego traktowania bądź izolowania się od niego. Z kolei praca na stanowisku nauczyciela edukacji przedszkolnej wymaga bezpośredniej i ciągłej interakcji”*. (str. 201) Wchodzenie w permanentną interakcje, w zawodzie jest potwierdzeniem potrzeby posiadania wysoko rozwiniętych kompetencji miękkich warunkujących poprawne funkcjonowania w roli

zawodowej – o czym wspomniano już wcześniej w niniejszej recenzji. Analizując przedstawiony materiał badawczy należy zaznaczyć, iż wypalenie zawodowe jest dość powszechnym zjawiskiem w zawodzie. Jak pisze Autorka (str. 204) cyt.: „prawie połowa badanych ma poczucie przywołanego powyżej zjawiska i są to kobiety mające zarówno półtoraroczny staż zawodowy, jak również 10-letni, co wskazuje, iż z wypaleniem mogą zmagać się młodzi, starsi oraz doświadczeni nauczyciele przedszkolni.” Recenzent niniejszej rozprawy poddaje pod zastanowienie, czy proces wypalenia zawodowego w zawodzie nauczyciela edukacji przedszkolnej również występowałby w przypadku płci męskiej? Z pewnym niedosytem Recenzent przyjmuje wypływające wnioski, potwierdzające sfeminizowanie zawodu. Ważna w tym kontekście wydaje się publikacja Ordon U., pt.: *Mężczyzna w edukacji przedszkolnej: prolegomena do badań w Polsce*, Language-Culture-Politics, vol.1/2021.

Z analizy materiału badawczego wynika, iż głównymi symptomami wypalenia zawodowego są m.in.: brak cierpliwości, brak zaangażowania w pracę, brak chęci do pracy, zmęczenie, częste zastępstwa. Wśród wymienianych uwarunkowań, które mogą powodować wypalenie zawodowe, Autorka wymienia również: nadmiar dokumentacji i obowiązków, brak awansu zawodowego, niskie wynagrodzenie, duże liczebnie grupy, brak diagnozy u wychowanków – cyt.: „jest brak diagnozy psychologiczno-pedagogicznej u dzieci, wśród których nauczyciele zaobserwują jakies nieprawidłowości bądź deficyty.” (str. 229), co jest najczęściej wskazywanym uwarunkowaniem stresu (str. 338). Rozwiązaniem może być wprowadzenie pedagogów specjalnych do przedszkoli.

Niepokojące jest spostrzeżenie cyt.: „iż bez względu na stopień awansu zawodowego, zajmowane stanowisko oraz staż pracy, dominującym uwarunkowaniem generującym wypalenie zawodowe jest relacja interpersonalna na linii nauczyciel – rodzic wychowanka.” (str. 221). Można wyciągnąć być może daleko idący wniosek, że fundamentem rodzących się symptomów wypalenia zawodowego, ale i pojawiającego się stresu są niewłaściwie ukształtowane czy nabyte umiejętności interpersonalne m.in. w procesie kształcenia wyższego. Jak pokazują przeprowadzone badania, w wielu kwestiach odpowiednio nabyte i posiadane umiejętności interpersonalne z pewnością niwelowałyby stres lub wybrane symptomy pojawiającego się wypalenia. W części teoretycznej dysertacji znajduje to swoje uwypuklenie w obszarze braku kompetencji – str. 106 i nast.

Ostatni rozdział (s. 237-249), zatytułowany *Implikacje dla praktyki pedagogicznej*, to przedstawienie oczekiwań nauczycieli edukacji przedszkolnej względem przełożonych. Sprostanie wymogom mogłoby pomóc niwelować negatywne konsekwencje stresu. Na podstawie wyników badań własnych ukazano wnioski i implikacje dla praktyki pedagogicznej.

Jak zaznacza Doktorantka, co jest potwierdzeniem prowadzonych badań i analiz, cyt.: „Zidentyfikowane przez nauczycielki przedszkola oznaki wpisują się w komponenty wyszczególnione przez Christinę Maslach oraz Susan Jackson, których zdaniem wypalenie zawodowe przejawia się wyczerpaniem emocjonalnym, depersonalizacją oraz poczuciem obniżenia dokonania osobistych.” We wstępie niniejszego rozdziału, czytamy, cyt. „Stres

i wypalenie zawodowe mogą być nieodłącznymi elementami pracy z drugim człowiekiem." (str. 237). Ważny postulat pojawiający się tu, to namysł nad wprowadzeniem do przedszkoli badania, które określiłyby poziom stresu i wyczerpania każdego nauczyciela. Również zasadnym wnioskiem jest analiza programów kształcenia nauczycieli edukacji przedszkolnej pod względem poruszanych kwestii z zakresu niwelowania stresu czy radzenia sobie z symptomami wypalenia zawodowego. Wszystkie podejmowane działania w obszarze wychowania, opieki i organizacji powodują duże obciążenie fizyczne i psychiczne, co w konsekwencji wywołuje stres. Objawy to wyczerpanie, poczucie bezsilności, złość, poczucie bezradności, lęk przed pójściem do pracy, spadek motywacji. Z uwagi na taki stan, nauczyciel edukacji przedszkolnej powinien mieć dostęp do specjalistów m.in. psychologa, psychoterapeuty – co sygnalizuje Autorka na str. 240.

Szczegółowa lektura rozprawy upoważnia do przyjęcia następujących wniosków: cel główny sformułowano poprawnie, wyraźnie wyznaczając w nim kierunek badań. Autorka formułuje osiem problemów szczegółowych, gdzie dwa ostatnie mają charakter praktyczny. Doktorantka w sposób rzetelny i poprawny prezentuje kolejne etapy konstruowania procesu badawczego. Cyt.: *„W rozprawie nie zostały sformułowane hipotezy badawcze. Powodem ich braku jest, z jednej strony charakter badań (jakościowy), a z drugiej – rodzaj określonych problemów (diagnostycznych)”* (str.150).

Przeprowadzone badania mają charakter jakościowy i zostały przeprowadzone metodą hermeneutyczno-fenomenologiczną oraz biograficzną. Jak czytamy na str. 152, cyt.: *„Metoda fenomenologiczna ma pomóc w dotarciu do istoty zjawiska stresu i wypalenia zawodowego, zaś hermeneutyka – odtworzenie i interpretacja indywidualnych doświadczeń oraz przeżyć nauczycieli edukacji przedszkolnej. Metoda biograficzna ujmowana jest jako interpretacja przebiegu życia człowieka, precyzowana z perspektywy indywidualnej, społecznej bądź zawodowej”*. Uważam, iż metody te zostały właściwie dobrane. W badaniach jako technikę badawczą wykorzystano wywiad narracyjny częściowo ustrukturalizowany. Narzędziem badawczym był kwestionariusz wywiadu.

Badaniami objęto grupę nauczycieli wychowania przedszkolnego pracujących w Lublinie. Jak czytamy na str. 163 rozprawy, w badaniach wzięły udział tylko kobiety. Recenzent nie dostrzega uzasadnienia.

Wyniki zaprezentowane w pracy ukazują potrzebę bardziej wnikliwego doboru kandydatów do zawodu nauczyciela, gdzie weryfikowane winno być posiadanie odpowiednich predyspozycji warunkujących funkcjonowanie zawodowe, ale również nabywanie określonych umiejętności do radzenia sobie z pojawiającymi się czynnikami stresogennymi. Brak odpowiedniego przygotowania nauczających pod względem umiejętności komunikacyjnych ma wpływ na ich przyszłe funkcjonowanie w rolach zawodowych na rynku pracy. Nauczyciele cyt.: *„dostrzegają potrzebę wprowadzania systematycznych szkoleń, dzięki którym będą skuteczniej radziły sobie ze stresem i wypaleniem zawodowym.”* (str.236)

Pracodawcy oczekują od kadry nauczającej głównie wiedzy i dokumentów potwierdzających kwalifikacje, które bezpośrednio są związane

z wykonywaniem czynności zawodowych. Natomiast mniejszą uwagę zwracają na umiejętności komunikacyjne, co właściwie jest pewnym zaprzeczeniem prowadzonych obecnie dyskusji, analiz i opracowanych raportów, w których "kompetencje miękkie" są wysuwane na plan pierwszy.

Konkludując, część empiryczną rozprawy oceniam pozytywnie. Należy podkreślić, że zaprezentowane w niej rozważania są bardzo cenne dla całości pracy i przyczyniają się jednoznacznie do realizacji zamierzonych przez Doktorantkę celów.

Pracę wieńczy bibliografia, spis rysunków i tabel oraz aneksy.

Konkluzje

Opiniowana praca stanowi asumpt do dalszych analiz w zakresie stresu i wypalenia zawodowego nauczycieli edukacji przedszkolnej. Aktualność podjętych dociekań badawczych można upatrywać w aspekcie braku tak kompleksowego opracowania odnoszącego się do zjawiska wypalenia zawodowego nauczycieli edukacji przedszkolnej na gruncie pedagogiki (studium biograficzne) oraz specyfiki przeprowadzonych badań mających charakter jakościowy (przeprowadzonych metodą hermeneutyczno-fenomenologiczną oraz biograficzną).

Jak zauważa Autorka we wnioskach końcowych, z czym zgadza się Recenzent dysertacji, *przeprowadzone badania stanowią cenne źródło informacji, które może być ważne nie tylko dla pedagogiki, lecz również dla dyscyplin naukowych ściśle z nią współpracujących, w szczególności: psychologii (szczegółowa analiza reakcji badanych nauczycielek przedszkolnych, oddziaływanie stresu i wypalenia zawodowego na samoocenę oraz poczucie własnej wartości, radzenie sobie w sytuacji kryzysu zawodowego), socjologii (funkcjonowanie nauczycieli edukacji przedszkolnej doświadczających permanentnego stresu i wypalenia zawodowego, a także ich oddziaływanie na innych), ekonomii (porównanie kosztów i wydatków związanych z leczeniem pracowników, zwolnieniami chorobowymi i urlopami dla poratowania zdrowia) oraz historii (ze szczególnym uwzględnieniem narracji wychowawców przedszkolnych, którzy zdobyli wykształcenie w latach 90. XX w., otrzymali awans zawodowy przed zmianami w 2000 r.).*

Uzyskane dane mogą przyczynić się do modyfikacji, a być może do stworzenia nowego programu w obszarze kształcenia nauczycieli, co sygnalizuje Autorka na str. 244, a co znajduje uwypuklenie na str. 248, cyt.: *„W związku z tym współczesna pedagogika znajduje się w obliczu wielkich wyzwań, ponieważ z jednej strony musi przygotować adeptów do pracy na stanowisku nauczyciela wychowania przedszkolnego, zaś z drugiej – powinna być otwarta i gotowa na wszelkie zachodzące zmiany społeczne, ekonomiczne i kulturowe tak, aby wyposażyć osoby we wszelkie niezbędne kompetencje i umiejętności potrzebne do pracy z młodym człowiekiem.”*

Wśród wielu raportów, analiz, kwestie poruszane przez Autorkę dysertacji są nowatorskie, a w obszarze pedagogiki pracy stanowią niewątpliwie obszar do pogłębienia i uwypuklenia w przedmiocie dociekań badawczych.

Rozprawa spełnia wymagane kryteria oryginalności podjętych zamierzeń badawczych, ale także formułuje konkretne postulaty do dalszych analiz.

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska Pani magister Anny Suskiej pt.: *Stres i wypalenie zawodowe nauczycieli wychowania przedszkolnego w Lublinie. Studium Biograficzne*, odpowiada warunkom określonym przepisami ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018r., oraz ustawy Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 3 lipca 2018 r.

Wnioskuje o dopuszczenie Pani magister Anny Suskiej do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

.....
dr hab., Daniel Kukła, prof. ucz.

Częstochowa dn. 25.05.2023r.